
Memòria(ries), veritat i justícia: models i debats

M. Dolors Genovès

Periodista i historiadora

Directora de documentals històrics a Televisió de Catalunya

---

1. INTRODUCCIÓ. 2. SUD-ÀFRICA, MEMÒRIA RESTAURADORA. 2.1. Topografia: el testimoni de víctimes i botxins. 2.2. Debat: la veritat ens farà lliures? 3. ARGENTINA, MEMÒRIA PUNITIVA. 3.1. Topografia: sí a la justícia; no a la reconciliació. 3.2. Terrorisme d'Estat i violència política. 4. ALEMANYA, UN ESTAT I DUES MEMÒRIES. 4.1. Topografia: els arxius secrets i l'arquitectura feta memòria. 4.2. Els totalitarismes del segle XX. 5. ITÀLIA, MEMÒRIA *SOUVENIR*. 5.1. Topografia: l'itinerari nostàlgic. 5.2. La rehabilitació del feixisme. 6. CLOENDA

---

1. Introducció

L'estiu de 2007 ha estat generós en notícies d'arreu del món sobre com les institucions i les societats de països tant allunyats –des de tots el àmbits– com Argentina, Cambodja, Polònia o Brasil s'enfrontaven amb el seu passat traumàtic.

En tots els casos –dels crims de les dictadures militars, passant pel nazisme i l'estalinisme o el delirant règim maoista de Pol Pot–, les mesures adoptades (penals, d'exclusió professional o condemnes oficials formals) han aixecat un viu debat. Oportunitat, depuració, tardança, impunitat, provocació o instrumentalització són alguns dels adjectius que s'han fet servir per valorar els mètodes, els terminis i l'abast de les mesures adoptades.

Fins i tot, un cas tan paradigmàtic com l'horror perpetrat a Cambodja entre 1975 i 1979 ha necessitat trenta anys per començar a escatir responsabilitats davant d'un tribunal internacional. Els khmers rojos, encapçalats pel ja difunt Pol Pot, van exterminar un milió set-centes mil persones, una quarta part dels seus propis conciutadans. La barbàrie no responia a cap litigi ètnic, religiós o territorial, la pulsó era exclusivament ideològica: crear una societat agrària, austera i primitiva aliena a qualsevol contaminació tecnològica, urbana i burgesa. I mentre Pol Pot degollava el seu propi poble o aquest moria d'inaicció i malaltia (alguns l'han denominat "autogenocidi"), la comunitat internacional s'ho mirava sense intervenir. Han fet falta deu anys de preparació per constituir un tribunal

M. Dolors Genovès

És periodista i historadora. Directora de documentals històrics a Televisió de Catalunya. Professora de Documental de Creació de la Universitat Ramon Llull i del Màster en Innovació i Qualitat Televisives (TVC, UAB, UPF). Membre del consell de redacció de la revista *Tripodos*. Licenciada en Filosofia i Lletres (Història) i Ciències de la Informació (Periodisme) per la Universitat Autònoma de Barcelona i en Filologia Catalana (Literatura) per la Universitat de Barcelona.

Està especialitzada en el documental d'investigació històrica. Ha estat pionera en el que ara s'anomena "la recuperació de la memòria", si bé, en el seu cas, els objectius sempre han estat els mateixos: defugir el tòpic, denunciar l'error i l'horror i reflexionar sobre la responsabilitat d'aquells que tenien i tenen el poder de decidir. De la seva filmografia destaquen: *In memoriam* (1986), *Operació Nikolai* (1992), *1968* (1993), *L'or de Moscou* (1994), *Sumaríssim 477* (1994), *Quatre dies de novembre* (1995), *Després del diluvi* (1995), *Cambó* (1996), *Cuba, siempre fidelísima* (1998), *Sapientíssims* (2000), *Chomón* (2001), *Joan March, els negocis de la guerra* (2003), *Els viatges de Mona Lisa* (2003), *Abecedari Porcioles* (2004), *Roig i negre* (2006) i *Entre el jou i l'espasa* (sobre el feixisme a Itàlia, Espanya i Catalunya, entre 1922-1942).

Sobre memòria i història ha publicat: *Vindicació dels botxins per a una política del perdó* (2006), *Les barcelones de Porcioles* (2005), *El documental sota sospita* (2005), *Operació Nikolai: l'assassinat d'Andreu Nin* (1999) i *Rússia: els dossiers secrets* (1994).

format per jutges cambodjans i magistrats nomenats per l'ONU amb l'objectiu de processar i castigar els responsables. Però la justícia ha arribat massa tard per als màxims criminals que han mort a la presó o a casa seva. Cal recordar que molts dirigents dels khmers rojos van ser amnistiats, a canvi de lliurar les armes, i molts van ser incorporats a l'exèrcit. Òbviament, les vicissituds d'aquest llarg procés tenen a veure amb la feblesa dels governs que van succeir a la invasió de Vietnam, la repressió i les lluites internes, la corrupció i la precarietat econòmica.

Tot i que Cambodja representa el símbol més extrem de l'horror (si és que podem parlar de graus d'extermini), les dinàmiques internes posteriors, i també externes del sud-est asiàtic, han condicionat la intensitat, el ritme i la manera de gestionar el passat. El context polític local i l'internacional, sense excepció, sempre són presents en totes les societats impel·lides a reflexionar i a qüestionar la seva pròpia memòria. Però hagin passat deu, trenta, seixanta o cent anys el passat torna i, de vegades, amb una intensitat que el pas del temps no ha temperat.

L'ambició de cloure per sempre més el passat amb el silenci o amb una formulació consensuada i vàlida per a tothom és, en el millor dels casos, un objectiu autocomplaent, però

impossible d'assolir. La gestió de la memòria se situa en el present i, per mitjà d'aquest, el passat és reinterpretat permanentment. La memòria i la història són "construccions" que pregunten al passat des del present. I és així perquè la memòria és una manera d'apropar-se críticament a l'avui. Un exemple: el genocidi dels jueus d'Europa no ocupava la centralitat del debat sobre la Segona Guerra Mundial durant la dècada de 1940 (tot i els judicis de Nuremberg); ara, en canvi, té una posició de primer rang en la consciència històrica del món occidental.

La memòria és un espai sempre en conflicte perquè la temptació a la construcció d'un relat còmode acaba per incomodar tothom. Un altre exemple: el Projecte de Llei de reconeixement i ampliació dels drets de les víctimes de la Guerra Civil i la Dictadura, més conegut com la Llei de memòria històrica, que el Govern espanyol va donar a conèixer l'estiu del 2006, insisteix a fer un retrat amable de família amb víctimes autoimmolades, perquè dels responsables no se'n pot conèixer ni la identitat. Molt criticada per ambigua i intervencionista o bé per obrir velles ferides, ha quedat encallada en el tràmit parlamentari.

La memòria no pot ser ni còmoda ni autocomplaent, però tampoc els governs, les institucions i els organismes defensors dels drets humans han de promoure una competició entre memòries. Com s'ha de construir, per tant, un espai que doni cabuda a diferents veus i a diverses memòries? Aquesta és la qüestió a la qual haurà de respondre el Projecte de Llei de memorial democràtic que les institucions públiques catalanes han impulsat per tal de fomentar la recerca, la divulgació i la reflexió sobre la repressió del franquisme i la violència política a la rereguarda republicana.

Com s'ha de construir un espai que englobi diferents veus i diverses memòries? Aquesta és la qüestió a la qual ha de respondre la Llei de Memorial Democràtic que les institucions públiques catalanes han impulsat

Mostrar les experiències que han dut i duen a terme diversos països per assumir el seu passat pot ajudar a fer entendre que, allà on s'han promogut polítiques de gestió de la memòria, aquestes sempre han suscitat debat i controvèrsia. Perquè no hi ha cap fórmula màgica que garanteixi una memòria "justa" i "homologable" ni cap experiència que pugui ser exportada ni parcialment ni en la seva totalitat. El que sí que és gairebé comú a totes és que el procés ha estat llarg i feixuc, ple d'entrebancs, d'errors i d'encerts. El pragmatisme per consolidar les democràcies febles i tutelades nascudes després de règims dictatorials i repressors va significar fer de l'amnistia (i de l'amnèsia) l'eina miraculosa per sargir les ferides del passat. Però la memòria és tossuda i "el passat que no vol passar" torna com un bumerang.

De cada experiència sintetitzaré el procés marc que fonamenta els treballs de memòria, tant en el vessant commemoratiu i reflexiu com en el punitiu. Destacaré els espais de la memòria que commemoren, expliquen, jutgen o identifiquen la barbàrie. Un edifici, un mo-

Les experiències de diversos països per assumir el seu passat poden ajudar a entendre que les polítiques de gestió de la memòria sempre han suscitat debat i controvèrsia

nument, una acció, un procés legal, una fossa, un cementiri, un document, una fitxa policial o una fotografia poden formar part del catàleg topogràfic de l'horror. Hi ha "llocs" commemoratius que recorden a les noves generacions allò que mai més hauria de tornar a passar, però també hi ha els "llocs" que identifiquen la gestió que el present fa del passat. I, per acabar, faré esment de la percepció i el debat que les mesures adoptades han generat en la societat que les acull.

2. Sud-àfrica, memòria restauradora

El 2 febrer de 1990 el president de la República, Frederik De Clerk, es presentava davant el Parlament i anunciava l'impensable: "El temps de la violència ha acabat, ha arribat l'hora de la reconstrucció i la reconciliació". Nou dies després, Nelson Mandela era alliberat després de passar gairebé trenta anys reclòs en centres penitenciaris. L'anunci responia a la convicció que el règim de l'apartheid havia tocat sostre i era el principal obstacle per superar la crisi econòmica i institucional que patia el país.

Amb la legalització dels moviments opositors al règim, va començar un període de negociació intens que es va perllongar durant quatre anys. Els partits i les organitzacions que havien lluitat contra l'apartheid demanaven justícia i càstig, la desaparició de les lleis de segregació, un Estat unitari, una economia mixta i l'alliberament dels presos polítics. En canvi, els representants de la minoria blanca, guardians del poder polític, defensaven un sistema federal, mantenir el dret de veto, una economia liberal i començar de nou amb el projecte "New Start" de De Clerk, que significava institucionalitzar l'amnistia i l'amnèsia.

L'equilibri de forces va fer que s'imposés una transició pactada. De manera molt simplificada, podríem resumir que els blancs sud-africans van renunciar al poder polític a canvi del poder econòmic. Però el pes de la memòria de l'apartheid continuava present i la transició es va fer en un marc de violència que va deixar un balanç de 3.000 morts.

Peça clau del procés cap a la gestió de les polítiques de memòria va ser la clàusula final que s'afegia a la constitució que s'estava redactant: "Amb l'objectiu d'avançar en la reconciliació i la reconstrucció del país, s'atorgarà amnistia a tot acte, omissió o ofensa associada a raons polítiques en el marc dels conflictes del passat". S'apel·lava, per tant, a la constitucionalitat de l'amnistia, sense especificar com i qui l'havia de donar.

L'any 1994, després de les eleccions que va guanyar Nelson Mandela –Premi Nobel de la Pau 1993, conjuntament amb De Clerk– es va encetar un viu debat públic i polític que va culminar amb la creació de la Llei de la promoció de la unitat nacional i la reconciliació (*Promotion of National Unity and Reconciliation Act*) de 1995. La Llei deixava ben clar que només jutjaria els

casos més extrems de l'apartheid i deixaria sense castigar la "normalitat" del funcionament del règim de segregació; com també la violència política d'aquells que van lluitar contra el terrorisme d'Estat. A canvi, els uns i els altres havien de fer exposició pública dels seus actes contra els drets humans. L'equivalència entre terrorisme d'Estat i violència política va indignar amplis sectors de la població. La llei regulava també la creació de la Comissió Veritat i Reconciliació de Sud-àfrica (*South Africa's Truth and Reconciliation Commission*). Aquesta Comissió, presidida pel premi Nobel de la pau Desmond Tutu i dirigida per Charles Villa-Vicencio, era la clau de volta de tot el procés que tot just començava. La CVRS tenia per objectius conciliar polítiques de reconeixement de la culpa i polítiques de perdó. És a dir, fomentar la justícia restauradora, en lloc de la justícia punitiva.

La Comissió estava formada per vint-i-nou persones de grups religiosos, polítics i cívics, i estava dividida en tres comitès: el grup de violació dels drets humans, amb la missió d'establir la naturalesa, la causa i l'abast dels abusos comesos entre 1964 i 1994 (dotada amb amplis poders per investigar i fer comparèixer a judici); el comitè de reparació i indemnitzacions, amb la missió d'identificar les víctimes i estudiar les seves denúncies; i el comitè d'amnistia, encarregat d'examinar les demandes de perdó amb la condició que aquells que van ser responsables de fer o col·laborar en la repressió es presentessin davant la comissió i fessin una confessió completa.

De les 7.100 demandes de perdó presentades, només un 10% va poder acollir-se a aquesta nova modalitat d'amnistia individual i condicionada (fet que demostra que es va fer un treball rigorós). Però, de fet, l'exposició pública de les ofenses, entre 1996 i 1998, ha estat la condemna principal per als responsables de l'apartheid i el millor reconeixement per a les víctimes.¹ La compareixença tenia una funció simbòlica essencial: la presència física dels protagonistes i l'imperatiu d'explicar i assumir el que van fer.

Els oficials de les forces de seguretat es van veure obligats a donar a conèixer la seva actuació brutal a la població de les ciutats on van viure i on van exercir la repressió. Molts familiars d'aquests policies no sabien que darrere del pare de família exemplar s'amagava un torturador. Les confessions públiques van representar pagar un preu molt alt.

Més de 20.000 víctimes de les lleis de l'apartheid també van donar per primera vegada testimoni públic de la seva tragèdia. La possibilitat de comparèixer en un fòrum oficial i públic significava compartir la seva experiència i acabar així amb la seva solitud.

Molts observadors destaquen la transició modèlica del cas sud-africà i la seva fermesa en explorar una nova via: perdona aquells que han reconegut les seves ofenses, alhora que restaura la dignitat d'aquells que, durant dècades, van ser condemnats a la marginació, la pobresa i la manca de llibertat. És a dir, la immensa majoria del poble sud-africà. En el

---

1. Pons, Sophie. *Apartheid. L'avenue et le pardon*. París: Bayard, 2000. P. 13-18.

balanç negatiu, hi ha el poc que s'ha avançat en la reparació material per a les víctimes i la marginació econòmica que pateix encara ara la població negra, amb un 40% d'atur.

2.1. Topografia: el testimoni de víctimes i botxins

L'Institut per la Justícia i la Reconciliació de Ciutat del Cap està dirigit per Charles Villa-Vicencio, professor d'Estudis de Religió de la Universitat de Ciutat del Cap i que va formar part de l'equip directiu de la Comissió per la Veritat i la Reconciliació. L'Institut fa una tasca prospectiva important sobre com avança en la població l'esperit de reconciliació i la superació del terror del règim de la segregació. Els seus indicadors posen l'èmfasi a millorar les condicions de vida de la població i alerten del perill real d'un esclat de violència, aquest cop entre rics i pobres, sense distinció ètnica. També les seves estadístiques confirmen que la gran majoria de la minoria blanca no tornaria a instaurar el règim de l'apartheid.

Si l'Institut de Ciutat del Cap dedica els seus esforços a tasques d'observació pensant en el futur, Robben Island, la presó-illa situada dotze quilòmetres davant la costa de Ciutat del Cap, és un espai dedicat a donar testimoni dels horrors. Nelson Mandela (presoner 466/64) hi va estar reclòs entre 1964 i 1982, any en què va ser transferit a un altre centre penitenciari també a Ciutat del Cap, la Pollsmoor Prison. Des de 1997, Robben Island és un museu que explica la història de Sud-àfrica mitjançant els usos que l'illa ha tingut des de mitjans del segle XIX: espai de confinament de leprosos, baluard defensiu, presó per a delinqüents i centre de reclusió a perpetuïtat dels opositors del règim de l'apartheid. Té, per tant, una funció educativa que moltes escoles inclouen en el seu calendari d'activitats.

Un altre lloc de la memòria que he triat en aquest itinerari per Sud-àfrica no és un espai concret, sinó la gravació de les compareixences públiques de les víctimes i els seus repressors davant la Comissió per la Veritat i la Reconciliació. És així com les víctimes, més enllà d'una reconciliació eventual o un perdó improbable, han vist reintegrar la seva expe-

La presó-illa de Robben Island, situada dotze quilòmetres davant la costa de Ciutat del Cap, on Nelson Mandela va estar reclòs entre 1964 i 1982.

Foto: Joan Manuel Espuelas.

riència en un univers polític i moral comú. Hem de tenir present que el factor religiós és fonamental en la societat sud-africana i en tot el procés de recuperació de la memòria.

I, finalment, com a última parada, s'ha d'incloure un fragment del discurs que Nelson Mandela –la figura més respectada i estimada arreu del món– va pronunciar el dia 11 de febrer de 1990, des del balcó de l'ajuntament de Ciutat del Cap, hores després de sortir de la presó. Davant d'una multitud de 50.000 persones, Mandela va saludar amb bon humor els seus veïns de Ciutat del Cap durant gairebé trenta anys i, tot seguit, va tenir unes paraules de reconeixement cap a Frederik De Klerk pel pas que acabava de fer per “normalitzar la situació”. Després d'assegurar que “la marxa per la llibertat era ja irreversible”, Mandela va acabar el seu discurs amb les mateixes paraules amb què va cloure el seu al·legat davant el Tribunal Suprem de 1964, que el va condemnar a presó perpètua:

“He lluitat contra la dominació blanca i he lluitat contra la dominació negra. He cercat l'ideal d'una societat democràtica i lliure, on tothom visqui en harmonia i en igualtat d'oportunitats. És un ideal que espero poder veure algun dia. Però si fos necessari, és un ideal pel qual també estic preparat per morir”.

2.2. Debat: la veritat ens farà lliures?

La teràpia col·lectiva de la memòria a Sud-àfrica ha tingut òbviament els seus detractors. Si bé la comunitat internacional ha lloat el procés de transició i la via de la reconciliació per mitjà del testimoni de la veritat, internament va indignar l'equiparació que es feia entre els crims de l'apartheid i els crims contra l'apartheid. Van manifestar especial rebuig els sectors que van defensar fins al final la lluita armada i guerrillera per fer caure el règim, lluita a la qual també en els seus orígens va donar suport Nelson Mandela.

Ara bé, la crítica més contundent l'ha fet el nigerià Wole Soyinka, Premi Nobel de Literatura de 1986, que va estar vint mesos a les presons del seu país per defensar els drets humans. Soyinka expressava al Fòrum Internacional “Memòria i Història” convocat per la Unesco, el març de 1998, els seus dubtes respecte de la fórmula aplicada a Sud-àfrica:

“... persiste la impresión de que la fórmula empleada para restablecer la armonía social, consistente en establecer como base de la reconciliación el mero esclarecimiento de la verdad, socava en cierta medida uno de los pilares sobre los cuales debe fundarse toda sociedad durable, esto es, la responsabilidad y, en último término, la justicia. Una realidad que a menudo se ignora con gran ligereza, es que, en el caso de Sudáfrica, la culpabilidad no se limita a la política estatal del apartheid.”²

2. Soyinka, Wole. “Terapia colectiva de la memoria en Sudáfrica”. A: Diversos autors. *Por qué recordar*. Buenos Aires: Academia Universal de las Culturas. Granica, 2006. P. 167-168.

Museu de l'Apartheid de Sud Àfrica.

Foto: Peter de Ras.

I afegia:

*“Una de las confesiones más valientes que se haya escuchado al término de una lucha revolucionaria es la del presidente Nelson Mandela, quien no dudó en confrontar al Congreso Nacional Africano (CNA) con el balance de sus atrocidades y violaciones de los derechos humanos. Así, por ejemplo, en los centros de detención y campos de prisioneros que dicho movimiento de liberación mantenía en el territorio de países amigos, tales como Zambia, la tortura y las ejecuciones arbitrarias eran una práctica corriente. También está el caso aún no esclarecido del muchacho muerto a causa de los golpes propinados por miembros del club de fútbol de Winnie Mandela (en realidad, sus guardaespaldas) y el del joven voluntario norteamericano –de raza blanca– completamente comprometido con la lucha contra el apartheid, que fue apuñalado por cuatro brutos en las calles de Soweto.”*³

Pel que fa als carcellers de l'apartheid, Soyinka considera que la seva desfilada sense risc i el seu relat de segrestos, tortures, assassinats i mutilacions amb un final d'absolució sense penitència pot ser interpretat de dues maneres: un exemple d'exaltació de la noblesa dels sentiments humans o bé una glorificació de la impunitat.

El observadors coincideixen a assenyalar que pràcticament no hi ha cap indicador de penediment ni transformació visible en els curs d'aquestes confessions públiques. El problema

3. *Op. cit.* P. 168.

que planteja el model sud-africà –segons Soyinka– és que exclou *a priori* la noció de culpabilitat i, per tant, de responsabilitat. L'escriptor conclou interpel·lant la societat amb una pregunta: la veritat us farà lliures?

3. Argentina, memòria punitiva

El 24 de març de 1976 un cop militar acabava amb el govern de María Estela Martínez de Perón i instal·lava una junta encapçalada pel tinent general Jorge Rafael Videla. Poc després començava la “guerra bruta”: entre 1976 i 1983, hi va haver 10.000 morts i desapareguts –segons les dades oficials–, si bé les organitzacions de drets humans xifren en unes 30.000 les víctimes del terrorisme d'Estat. Aquest terrorisme d'Estat va ser l'eina comuna que totes les dictadures d'Amèrica del Sud (Xile, Argentina, sectors de Brasil, Paraguai, etc.) van exercir de manera coordinada segons l'esquema dibuixat per Washington sota la direcció de l'Agència Central d'Intel·ligència dels Estats Units (la CIA).

Quan la democràcia es va restaurar amb el govern de Raúl Alfonsín (1983-1989), es van obrir unes trenta causes contra els líders principals de la dictadura militar: presó perpètua per a Videla i l'almirall Emilio Massera i divuit anys per al general Roberto Viola. Però sota la pressió dels militars i dels sectors socials que els havien donat suport, el Parlament argentí va aprovar les “lleis del perdó”: Punto final (1986) i Obediència debida (1987), que consagraven la teoria que els oficials de rang inferior i els suboficials havien actuat forçats pels comandaments superiors.

Posteriorment, entre 1989 i 1990, el president Carlos Menem va consumir la impunitat amb els decrets d'indult als militars condemnats i els que esperaven ser jutjats; els guerrillers que havien actuat durant els períodes democràtics i dictatorials de la dècada de 1960 i 1970, i els militars que s'havien revoltat, la Setmana Santa de 1987, contra Alfonsín, per impedir l'acció de la justícia. Resultat: unes tres-centes persones entre militars i guerrillers van abandonar la presó.

Si durant vint anys els governs argentins van anar afeblint l'impuls inicial del primer govern constitucional, les organitzacions dels drets humans han mantingut i han reforçat el combat per la veritat i la justícia que les més pioneres van començar en plena dictadura militar.

L'any que donarà un gir inesperat a la situació serà el 2003 sota el guiatge del nou president electe de la República, Néstor Kirchner. Kirchner impulsarà la nul·litat de les lleis d'impunitat, a més de reclamar “judici i càstig” per als militars i els policies de la dictadura. La nova política es concretarà en un calendari que aboca la gestió de la memòria cap a la via punitiva: l'agost de 2003, el congrés argentí declara la nul·litat de les lleis d'impunitat; el juny de 2004, el Tribunal Suprem falla a favor de la seva inconstitucionalitat; i el juliol de 2007, també el Suprem anul·la els decrets d'indult dels anys 1989 i 1990, dictats durant la presidència de Carlos Menem.

3.1. Topografia: sí a la justícia; no a la reconciliació

La gestió de la memòria argentina es fonamenta, per tant, en la sanció jurídica del terrorisme d'Estat. Les organitzacions de drets humans que s'integren en l'Instituto Espacio para la Memoria parteixen d'un objectiu comú: no a la impunitat. Arran de la promulgació de les lleis que permeten reobrir els judicis als criminals de lesa humanitat, la justícia argentina ha jutjat i condemnat Julio Simón, àlies "el turco Julián", canceller i repressor al centre clandestí "El Olimpo", a vint-i-cinc anys de reclusió; i a Miguel Etchecolatz, comissari general de la policia de la província de Buenos Aires i mà dreta del general Ramón Camps, a vint-i-tres anys de privació de llibertat.

El 5 de juliol de 2007, començava a La Plata el judici oral i públic contra l'excapellà de la policia de Buenos Aires Christian Federico von Wernich, acusat també de delictes contra la humanitat. El judici va començar amb un clima d'inquietud sobre la seguretat dels testimonis després de la desaparició de Jorge Julio López, de setanta-set anys, testimoni clau en el procés contra Etchecolatz. Després de la lectura del veredictes contra l'excomissari de policia, Jorge Julio López va desaparèixer. Era el 17 de setembre de 2006 i, fins ara, la recerca no ha donat cap resultat.

La clau de volta del treball de memòria a l'Argentina es basteix i s'impulsa per la via judicial. De la tríada "memòria, veritat i justícia", és l'exigència de no deixar impunes els crims comesos pel terrorisme d'Estat el que dóna sentit i coherència a tot el procés memorialístic.

Les *Madres y Abuelas de Plaza de Mayo* (1977) és una de les organitzacions de drets humans de l'Argentina que integren l'Instituto Espacio para la Memoria, creat l'any 2002.

Foto: Cristina Requena.

Però, a més de la reobertura dels judicis, el govern de la ciutat autònoma de Buenos Aires crea l'any 2002 l'Instituto Espacio para la Memoria amb l'objectiu de conèixer el passat del terrorisme d'Estat, compilar, sistematitzar i conservar el material documental i testimonial, i recuperar els llocs de la ciutat que van funcionar com a centres clandestins de detenció.

L'Institut aplega les dotze organitzacions més importants dels drets humans a l'Argentina: des de les pioneres *Madres y Abuelas de Plaza de Mayo* (1977) fins a HIJOS (1995), associació que integra filles i fills de presos polítics assassinats, desapareguts o exiliats. El centre també aixopluga la comissió Pro-Monument a les víctimes del terrorisme d'Estat. L'Instituto Espacio para la Memoria, que es defineix com un espai de construcció col·lectiva, està dirigit per Ana María Careaga.

Ana María Careaga va ser segrestada quan tenia setze anys i estava embarassada. Reclusa durant quatre mesos al centre de detenció i repressió "Club Atlético", va ser encaputxada, penjada de peus i mans, cremada amb cigarretes i li van aplicar electricitat a tot el cos. Després del seu alliberament, la seva mare, que va continuar la lluita integrada a Madres Plaza de Mayo, va ser segrestada i assassinada.

A més, també s'ha creat l'Arxiu Nacional de la Memòria (2003) i el 24 de març de 2004 els militars van cedir a la ciutat de Buenos Aires l'edifici de l'Escuela de Mecánica de la Armada (ESMA), un dels símbols més emblemàtics del terrorisme d'Estat a l'Argentina, on s'instal·larà el Museu de la Memòria.

A l'Argentina van funcionar més de 520 centres clandestins, 45 dels quals eren a la ciutat de Buenos Aires. La majoria d'aquests centres eren comissaries de policia, dipòsits i magatzems de les forces armades o edificis de l'exèrcit. La vinculació d'aquests llocs a les forces de seguretat demostra la participació de l'Estat en el finançament i la dotació d'equips humans i d'infraestructures amb l'objectiu d'eliminar l'adversari i qualsevol intent de dissidència. Cal destacar que aquests centres s'ubicaven al bell mig de la ciutat, envoltats d'edificis de veïns, i participant del dia a dia ciutadà.

A l'ESMA, van ingressar entre 4.000 i 5.000 persones. L'ala que ocupava el casino d'oficials va ser el lloc més important de concentració i tortura dels detinguts-desapareguts, alhora que seguia funcionant com a dormitori per als oficials i espai d'oficines. L'escala que comunicava les diferents plantes era utilitzada indistintament pels oficials i pels carcellers quan traslladaven els segrestats, sempre encaputxats.

Però són les organitzacions de drets humans les que al llarg d'aquests trenta anys han impulsat i vindicat la recuperació de la memòria i no deixar sense càstig els responsables i els còmplices de la dictadura militar i el règim de terror. Aquí només apuntaré dues d'aquestes organitzacions: la pionera Abuelas Plaza de Mayo i HIJOS, que aplega els descendents dels desapareguts i els assassinats.

Abuelas de la Plaza de Mayo va sorgir a finals de 1977 amb l'ambició de cercar els nens i les nenes nascuts en captiveri o segrestats juntament amb els seus pares. Amb la fi de la dictadura militar, les Abuelas van perseguir la manera d'identificar i restituir a les seves famílies legítimes els infants segrestats i adoptats per persones properes al règim. Per aconseguir una identificació sense error, les àvies van recórrer tot el món darrere un mètode específic que determinés la filiació d'un infant en absència dels seus pares. El Blood Center de Nova York i l'Associació Americana per la Innovació de la Ciència, de Washington, els van facilitar un mètode infalible per mitjà d'anàlisis específiques de la sang. I va ser a partir de 1992 quan les investigacions de l'ADN van permetre establir els vincles biològics amb parents molt més llunyans. Els nous mètodes basats en l'ADN han fet possible identificar 84 nens desapareguts d'un total de 500 que van ser considerats "botí de guerra", exhumar fosses comunes i crear per llei un banc de dades genètiques, on figuren els mapes genètics de totes les famílies que tenen infants desapareguts.

HIJOS (Hijos por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio) és una agrupació que va néixer el 1995 i que vindica la memòria i el passat polític dels seus pares desapareguts. El seu lema és "No olvidamos, no perdonamos y no nos reconciliamos". Entre les accions que porten a terme, hi ha els *escraches*. *Escrachar* és posar en evidència i fer aparèixer públicament la identitat i el rostre d'una persona que no vol ser reconeguda. Les accions d'escarni poden ser manifestacions, pintades, escridassades davant els domicilis, els llocs de treball, etc., dels responsables i còmplices de la dictadura militar (militars, jutges, fiscals, policies, empresaris, funcionaris, capellans, metges, infermeres, carcellers, etc.). L'objectiu és avergonyir i marcar davant la societat el retrat i el nom i el cognom d'aquells que van dirigir la barbàrie, la van executar i hi van col·laborar. L'últim *escrache*, el 28 d'abril de 2007, va recaure en la figura d'Alfredo Bisordi, president de la Cambra de Cassació Penal i exmembre de l'aparell judicial de la dictadura.

El 24 de març de 2004, vint-i-vuit anys després del cop militar, el president Néstor Kirchner va demanar perdó en nom de l'Estat: "Como presidente de Argentina, vengo a pedir perdón en nombre del Estado Nacional por la vergüenza de haber callado durante veinte años de democracia tantas atrocidades." Amb solemnitat i sobrietat, Kirchner posava fi a dècades d'impunitat.

3.2. Terrorisme d'Estat i violència política

Tos els organismes que s'integren en l'Instituto Espacio para la Memoria rebutgen la teoria anomenada de "Los dos demonios". Segons aquest fals argument, la societat argentina es va veure sotmesa, entre 1977 i 1983, a dues violències simètriques i homologables: l'estatal i la guerrillera. La funcionalitat d'aquesta teoria no pretén altra cosa que emboirar la història i gratificar les bones consciències d'aquells que no se senten responsables ni preocupats pel passat. Tenim, per un costat, una societat "innocent" que no se sent involucrada ni particip del seu passat i, per l'altre, la pretensió d'igualar la violència revolucionària al terrorisme d'Estat.

La lògica de l'extermini no és igual que la de la violència política de les organitzacions revolucionàries ni s'hi pot homologar. Els militars argentins van crear un pla deliberat d'extermini i els aparells de l'Estat van ser l'instrument terrorista que el va executar. Ara bé, la no-equivalència de les dues violències també ha de permetre reflexionar i analitzar críticament la responsabilitat específica de la lluita armada revolucionària i la seva contribució a la crisi institucional i a la trencadissa del govern d'Isabel Perón.

Els historiadors Pilar Calveiro, Ricardo Forster i Hilda Sabato,⁴ entre altres, encapçalen un moviment a favor d'obrir el debat i fomentar la interrogació sobre la cultura revolucionària de les dècades de 1960 i 1970. El marc de reflexió –segons aquests autors– ha de defugir tant la condemna anacrònica d'aquella cultura com també la seva reivindicació nostàlgica. L'objectiu, més enllà de la memòria punitiva, és consensuar una construcció de la memòria que tingui per objectiu compartir els valors de la cultura democràtica, que són els que faran possible l'estabilitat i la confiança en el present i el futur argentí.

La brutalitat de la dictadura militar ha fet impossible, fins ara, interrogar-se críticament sobre el que va passar abans del 24 de març de 1976. La reflexió crítica s'ha vist substituïda –segons Ricardo Forster– per una visió beatífica d'una època interpretada des del “paradigma d'una meravellosa utopia”. La manca d'interrogació s'ha fet per evitar i allunyar qualsevol sospita que pogués justificar la barbàrie colpista, explicar-la o donar-li arguments. Però el problema és que sense repensar el passat en la seva globalitat, i des d'una concepció basada en els valors democràtics, el que es fa és donar ales als instigadors de la teoria dels “Dos Demonios” i eximir, per tant, els sectors de la societat argentina que per acció i omissió van donar suport a la dictadura militar.

De fet, aquests historiadors no fan altra cosa que mirar cap al futur argentí i vindicar la salvaguarda del sistema democràtic de llibertats. I per poder preservar l'estat de dret, la memòria i la història, si bé no ens ensenyen a actuar, sí que ens ensenyen a pensar.

4. Alemanya, un estat i dues memòries

El procés d'unificació d'Alemanya a partir de 1989 ha fet visible la manca de confluència de memòries sobre el passat nazi a banda i banda del mur. La República Federal Alemanya, nascuda després de l'hecatombe de la Segona Guerra Mundial, es va considerar successora del III Reich amb tot el que això significava. Aquesta és una de les raons que explica tant que el canceller Willy Brandt demanés perdó, el 1970, davant el monument-

4. Vegeu Foster, Ricardo. “De batallas y olvidos: el retorno de los setenta”; i Calveiro, Pilar. “Memoria, política y violencia”. A: Diversos autors. *Políticas de la Memoria. Tensiones en la palabra y la imagen*. Buenos Aires: Editorial Gorla, 2007. Sabato, Hilda “Memoria, verdad y justicia. Un debate abierto.” A: *Un espacio para la memoria*. Buenos Aires: Instituto Espacio para la Memoria, 2006. Memòria anual. P. 78-79.

memorial del gueto jueu de Varsòvia com que també ho fes el president Johannes Rau, a la seu del Parlament d'Israel, l'any 2000.

En canvi, la negació de l'Alemanya de Hitler va ser l'acte fundador de la República Democràtica Alemanya que emergia sota el domini de la Unió Soviètica. El comunisme situava els ciutadans de l'Alemanya Oriental sota el paraigua de la coalició que va vèncer el feixisme. Per tant, els ciutadans de l'RDA, durant quaranta anys, no es van sentir preocupats ni interrogats sobre un passat que sí que tenien en comú, malgrat els esforços per negar-ho, amb els seus germans de la República Federal.

Mentre que Alemanya Occidental va reconèixer i acceptar el seu passat vinculat a la barbàrie del Partit Nazi –fet que tampoc li ha estalviat el debat intern–, l'RDA es va construir sobre el mite que tots els nazis eren alemanys occidentals.

Però la desfeta de la URSS i la ruptura de la cosmovisió dels països satèl·lits ha situat tot Europa central i oriental davant la tessitura de preguntar-se també sobre el passat del totalitarisme comunista: dues comissions del Bundestag, entre 1992 i 1998, van investigar la història del Partit Socialista Unificat Alemany (SED), el 1992 una llei federal regulava l'accés dels arxius de la policia de l'RDA i el 1993 el govern federal va confiar els arxius de la Stasi al teòleg i dissident Joaquim Gauck. Dos anys després, el Tribunal Suprem d'Alemanya decretava l'amnistia per als agents que van treballar per a la policia.

4.1. Topografia: els arxius secrets i l'arquitectura feta memòria

Joachim Gauck va ser l'impulsor d'obrir els arxius de la policia secreta de l'antiga RDA. Des de 1989, aquest pastor evangelista es va convertir en la cara visible de la reconstrucció i la difusió dels arxius secrets. Poc abans de la caiguda del règim, col·laboradors del ministre de Seguretat de l'RDA, Erich Mielke, van destruir milers de documents que van anar a parar a la trituradora. Gauck i el seu equip format per 3.355 persones els van intentar reconstruir. El 1993 s'obrien les "oficines Gauck", nom popular que van rebre els centres on es podien consultar els arxius de la policia política de l'ex-RDA.

Des d'aleshores, milions de persones han pogut veure la seva fitxa personal i identificar els agents que van informar sobre la seva vida professional i privada. Es calcula que la xarxa d'informació oficial tenia 90.000 funcionaris, si bé 175.000 més col·laboraven en la caça dels dissidents. Si tenim en compte que la població era d'uns 16,5 milions d'habitants, un de cada cinquanta alemanys de l'Est va col·laborar en les tasques de delació. Segons Gauck, la consulta massiva dels arxius no ha despertat cap ànim de venjança:

"No, no hubo casos de justicia por mano propia ni nada que se le parezca. Contra quienes decían que no había que abrir esos archivos o los que sostenían que había que quemarlos, la mejor prueba de que era necesario conocer la verdad está en que los logros obtenidos con la apertura de la información fueron muy buenos. Se generó una recuperación

de la memoria social y eso es muy importante. Este mismo debate se está dando actualmente en otros países del Este de Europa. En Alemania, la apertura de los archivos llevó tranquilidad a la población, fue como una sensación de alivio porque la recuperación de la memoria actúa como una despedida orgánica del peso del pasado.”⁵

En l'actualitat, per poder accedir a aquesta informació hi ha llista d'espera. Els terminis poden anar de les sis setmanes als sis mesos. Gauck va ser el director de la Comissió d'Obertura dels Arxius de la Stasi fins al 1999 i, actualment, és el responsable de l'associació “Gegen Vergessen - Für Demokratie” que vetlla per combatre l'oblit i a favor dels valors democràtics.

Si l'accés als arxius ha estat la peça central sobre la qual s'ha bastit el treball de memòria de l'ex-RDA, a l'oest, l'arquitectura commemorativa s'encarrega de recordar l'extermini de sis milions de jueus europeus.

El Parlament federal alemany va decidir el 1999, després d'un llarg debat, dedicar un monument a les víctimes de l'Holocaust. Era el reconeixement de la responsabilitat històrica de l'Estat alemany pels crims del nacionalsocialisme. El problema dels memorials dedicats a les víctimes jueves (Washington, Israel, etc.) és que estan orientats a contrarestar, per la via de l'acumulació gegantina de testimonis i proves, els negacionistes de l'extermini. Això fa que siguin memorials acumulatius més que reflexius.

El Museu Jueu de Berlín (2001-2005) respon a aquesta concepció gegantina i acumulativa. Està ubicat en un edifici de nova planta que representa una estrella de David trencada.

Mare amb fill mort, a la Neue Wache de Berlín. Monument a les víctimes de les guerres i les tiranies.
Foto: Antonio Revilla.

5. Entrevista a Joachim Gauck publicada a *La Nación*, diumenge 4 de desembre de 2005.

da. L'exposició permanent està dedicada a la història mil·lenària dels jueus alemanys. El 15 de maig de 2005, a tocar del museu, es va inaugurar el *Camp d'esteles*: 2.711 pedres de ciment, en memòria dels jueus assassinats a Europa, perforen una superfície de 19.073 metres quadrats. Durant la seva construcció, obra de l'arquitecte nord-americà Peter Eisenman, l'alcalde de Berlín s'hi va oposar perquè necessitava sòl per poder fer front a la capitalitat de Berlín i els historiadors d'origen jueu no volien que la memòria quedés fossilitzada en un monument, és a dir, reduir la *shoa* a un jardí de pedres.

Una altra iniciativa és el Prinz Albrecht Memorial dels crims del III Reich. Un projecte que va començar a gestar-se el 1987 i que ha patit diverses crisis i aturades. La idea inicial responia a la voluntat d'aixecar un museu-memorial ubicat a la zona que concentrava la plana major de les organitzacions nazis (Gestapo, SS, SD). Quan les màquines van començar a excavar per construir els fonaments, es van topiar amb els búnquers i els refugis soterrats per donar aixopluc a la plana major del III Reich durant els últims mesos de guerra. L'abril de 2005 es va tornar a fer una convocatòria-concurs per acabar les obres començades. Mentrestant, es va dissenyar una exposició itinerant, "Topografia del terror" que, per primera vegada, mostrava amb noms i cognoms els responsables de l'horror. El tractament que s'ha de donar als líders nazis és el que crea més polèmica en la societat alemanya.

4.2. Els totalitarismes del segle XX

Els països de l'Europa central i oriental han seguit ritmes i vies diferents per enfrontar-se amb el seu passat. Uns van optar, des del començament, per una ruptura radical amb el passat totalitari i han jutjat i depurat el personal del règim comunista per evitar entrebancs en el procés de transició democràtica. Albània va seguir aquesta línia d'exclusió i s'ha trobat sense personal preparat per poder fer emergir el país del maresme polític i econòmic en què es troba.

Altres van preferir no remoure el passat i deixar en via morta la reflexió sobre el règim comunista. Aquest va ser el model inicial que va adoptar Polònia. La transició es va fer en un període molt curt, entre 1989 i 1991, i la taula de negociacions entre Lech Walesa, líder del sindicat Solidaritat, i els generals Jaruzelski i Kiszczak va donar pas a les eleccions semidemocràtiques del juny de 1989. El paper de l'Església catòlica fa ser fonamental, en aquest procés, com a font de moderació. Ara bé, si la transició va ser pacífica i accelerada, la transformació de les estructures de la societat i l'economia no ha acabat de culminar.

Amb el govern dels germans Kaczynski la revisió del passat ha esclatat amb tota la seva intensitat. La llei Lustrazia ("Depuració") de 2007 persegueix un objectiu: tots els ciutadans que ocupin llocs en l'administració –funcionaris, càrrecs públics, mestres, professors, acadèmics, professionals i periodistes– hauran de fer una declaració escrita i especificar si van col·laborar d'alguna manera amb el règim comunista. El Tribunal Constitucional de Polònia ha retallat bona part de l'articulat que pot afectar uns 700.000 ciutadans. Segons la llei, si la declaració és afirmativa, no hi haurà represàlies; ara bé, si no es fa

o bé es comprova falsedat en les dades, els afectats seran apartats durant deu anys de l'activitat pública. Les organitzacions de drets humans han recordat que els sistemes democràtics no poden obligar la gent a inculpar-se. Aquesta és la gran diferència respecte de Sud-àfrica. Però el cas de Polònia també és representatiu de molts països del nord i l'est d'Europa que han patit la doble ocupació del nazisme i el comunisme: mentre es dilueix la invasió del III Reich, s'emfatitza la soviètica.

Hi ha, però, una tercera via que han explorat països com la República Txeca i l'Alemanya Oriental. L'obertura dels arxius ha fet possible expulsar els antics dirigents del partit comunista i els agents i els col·laboradors de la policia política dels llocs de responsabilitat en les altes funcions públiques i de representació política. No hi ha hagut persecució ni judicis penals, sinó la prohibició de desenvolupar activitats professionals durant cinc anys als màxims dirigents i funcionaris del règim anterior. També, en aquest cas, hi ha veus que han titllat aquesta actuació de "caça de bruixes" o "nou *maccarthysme*". De la mateixa manera, els ciutadans de l'antiga Alemanya Oriental tenen la percepció que l'ex-RFA ha abusat de la informació recollida per mitjà dels expedients policials. Sovint la recriminació que es fa és que els arxius policials han servit per separar persones de l'aparell de l'Estat i de les universitats amb la fi de facilitar el control polític i afavorir la carrera dels joves provinents de l'Alemanya Occidental. I recorden que, després de la Segona Guerra Mundial, antics membres del Partit Nazi es van incorporar a l'administració federal.

A tot Europa central i oriental la manera d'encarar el passat és problemàtica. Una part del problema recau en la manca d'un debat desacomplexat i aprofundit sobre la realitat del sistema comunista. Aquells que l'han abordat –especialment a França– han estat titllats de "sospitosos". A Alemanya el totalitarisme feixista ha tapat la reflexió sobre l'altre totalitarisme del segle XX. En aquest sentit, és bo constatar que tots dos tenien com a enemic principal el règim de llibertats del sistema democràtic.

5. Itàlia, memòria *souvenir*

"A Itàlia, no hi hagut un autèntic debat sobre el feixisme italià i la figura de Mussolini": aquesta és l'opinió majoritària dels historiadors consultats. Aquest oblit interessat s'ha construït sobre dues idees instal·lades en l'imaginari col·lectiu: la figura del "dictador bo" i la llegenda antifeixista d'"una Itàlia sense feixistes". Emilio Gentile, historiador de la Universitat de Roma La Sapienza, m'ho comentava amb aquestes paraules:

*"El problema no és el de sentir-se culpables per la responsabilitat de ser Itàlia la pàtria del moviment feixista i, per tant, el primer experiment totalitari a Europa. No: el problema és haver renunciat a entendre què va succeir realment, emmascarant-ho amb una dictadura benivolent i de color de rosa que enviava els seus opositors de vacances."*⁶

6. Entrevista a Emilio Gentile per al documental *Entre el jou i l'Espasa*, TVC, 2007.

Placa de recuperació de la memòria. Memorial de Trastevere als partisans caiguts (Itàlia).

Foto: Antonio Revilla.

Per entendre la força d'aquestes dues idees-marca, cal recordar que el consens antifeixista ha estat per dècades un pilar de les institucions republicanes. Serà durant la dècada de 1970 quan es fa una relectura històrica del feixisme i, a la de 1990, comença la legitimació dels hereus del feixisme com a força governant. És, en aquest context, quan la recuperació de la memòria ha adquirit una forma paradoxal: d'una banda, es posa fi a l'oblit de les víctimes de l'Holocaust i, de l'altra, es rehabiliten les "víctimes" feixistes de la guerra civil entre 1943 i 1945.

5.1. Topografia: l'itinerari nostàlgic

Davant d'aquesta situació, la peregrinació a la cripta que Benito Mussolini es va fer construir al poble on va néixer, Predappio, acull cada cop més admiradors fervents.

Predappio és una ciutat petita i tranquil·la de 6.000 habitants de l'Emilia-Romagna que rep durant tot l'any grups de neofeixistes i persones simplement interessades a conèixer els orígens de la nissaga mussoliniana. L'ajuntament sempre s'ha mostrat contrari a aquest turisme *commemoratiu*, però tant els comerciants com el consistori mateix tenen, a canvi d'un turisme "molest", una font d'ingressos important. Samarretes, tasses, corbates i paraigües amb el retrat del *Duce complementen* un itinerari turístic, amb guia incorporat, que comença a la casa pairal dels Mussolini i acaba a la cripta soterrada.

5.2. La rehabilitació del feixisme

La fi dels partits i les institucions que encarnaven la memòria antifeixista ha creat les condicions per rescatar, a l'espai públic, una altra memòria, abans silenciosa. L'anàlisi de l'historiador Enzo Traverso és contundent al respecte:

«De esta manera el fascismo ha sido reivindicado como una pieza legítima de la historia nacional italiana, mientras que el antifascismo, tras haber sido celebrado por

decenios como un rescate nacional, fue sumariamente rechazado como una posición ideológica “antinacional”».⁷

La gran paradoxa és que la fi de l'oblit de l'antisemitisme de l'Estat italià i de l'extermini dels jueus ha coincidit amb la rehabilitació dels seus perseguïdors.

6. Cloenda

Revisitar el passat és sempre un procés traumàtic ple d'entrebancs com acabem de veure. Ara bé, l'experiència de Cambòia, Sud-àfrica, Argentina, Alemanya, Polònia, Europa de l'Est i Itàlia conviden a un debat del qual podem extreure algunes conclusions:

- La major part dels treballs de memòria es fonamenten en una marca forta: la via penal, a l'Argentina; el testimoni públic de víctimes i repressors, a Sud-àfrica; l'accés als arxius policials, a l'Alemanya oriental; l'arquitectura commemorativa a l'Alemanya occidental; la depuració, a Polònia; i la ruta turística, a Itàlia.
- Aquestes idees fortes són l'exponent més clar dels encerts o “perversions” de les polítiques que s'apliquen, però tenen la virtut de visualitzar les mancances dels processos memorialístics que pivoten.
- La temptació d'equiparar el terrorisme d'Estat amb la violència revolucionària, a part de la falsedat conceptual, evita, per la via de l'exclusió, qualsevol responsabilitat de la societat: tothom va ser víctima, per tant, no hi ha culpables.
- Tampoc no es pot obviar –si es vol fer un treball pensat a fomentar un consens sobre els valors democràtics– la responsabilitat dels processos revolucionaris en la crisi de les institucions. De la mateixa manera que cal denunciar els crims que es van fer en nom d'una utopia.
- Pensar el passat en la seva globalitat –l'abans, el durant i el després– per entendre els mecanismes polítics, econòmics i socials que van fer possible la barbàrie.
- I condemnar sense pal·liatius tots els totalitarismes del segle XX com a màxims responsables dels crims contra la humanitat.

El Govern de la Generalitat ha liderat la creació del Memorial Democràtic amb l'objectiu de fomentar la recerca, la divulgació i la reflexió sobre la repressió entre 1939 i 1975

7. Traverso, Enzo. “Trauma, remoción, anamnesis: la memoria del Holocausto (Apuntes)”. A: Diversos autors. *Políticas de las memorias*. P. 255.

Els memorials democràtics han de ser llocs de memòria, de veritat, de justícia i receptius amb totes les veus que, tot i les diferències, tenen un objectiu comú: aprofundir en els valors del present i del futur

A Catalunya, ha estat el Govern de la Generalitat, impulsat per les associacions de víctimes del franquisme, qui ha liderat la creació del Memorial Democràtic amb l'objectiu de fomentar la recerca, la divulgació i la reflexió sobre la repressió entre 1939 i 1975. És també un objectiu d'aquesta futura institució vindicar la memòria de totes les persones que van lluitar a favor de les llibertats democràtiques. També en aquest cas el debat -anterior a l'aprovació de la Llei, prevista per a finals del mes d'octubre d'enguany- s'ha centrat en una qüestió de fons: què cal fer amb les víctimes de la violència política a la rera guarda catalana. Aquest és

un tema transversal que creua continents i sensibilitats. Tampoc aquí es pot homologar el terror planificat per la cúpula militar colpista i els assassinats que els partits i els moviments revolucionaris van desencadenar durant els tres anys de guerra. El diplomàtic i historiador Àngel Viñas ens ho resumia amb contundència:

*«En el lado de los rebeldes, o de los franquistas, como terminaron denominándose, no cabe hablar de violencia, en mi opinión; hay que hablar de terror, terror blanco, pero terror. Un terror establecido desde la cúspide, planificado perfectamente como un mecanismo para paralizar, sajar y cauterizar las posibilidades de reacción de las autoridades y de las masas republicanas y luego para intimidar, acobardar y vengarse. Y vengarse».*⁸

Ara bé, no és legítim passar per alt les 55.000 víctimes a la rera guarda republicana, 9.000 de les quals eren catalanes. Adversaris polítics, empresaris, menestrals, intel·lectuals, periodistes, capellans, monges o gent pietosa van ser assassinats pel que pensaven i eren. Malauradament la iniciativa recent de la Conferència Episcopal Espanyola de beatificar 498 víctimes de la persecució religiosa no ajuda gens a desmuntar un argument recurrent: el franquisme ja va commemorar la seva memòria. Ben cert, que el singular i sectari memorial franquista ja els va fer "màrtirs" abans, fins i tot, que ho fes l'Església catòlica. No hi ajuda tampoc la manca de "contrició" que ha demostrat la jerarquia eclesiàstica actual pel suport explícit que els seus avantpassats en el càrrec van donar al cop militar i per la garantia celestial que van atorgar a 35 anys de dictadura. Però davant el que podria semblar una provocació o una reminiscència estètica i estàtica del passat, els sistemes democràtics tenen la poderosa arma de progressar amb la sòlida idea d'un tracte equitatiu davant tota vulneració dels drets humans.

És per això que els memorials democràtics han de ser llocs de memòria, de veritat i de justícia i, per tant, receptius a totes les veus que, tot i les diferents tonalitats, tenen un objectiu comú: l'aprofundiment en els valors del nostre present i futur.

8. Entrevista a Àngel Viñas per al documental *Entre el jou i l'espasa*, Televisió de Catalunya, 2007.